

**Zachowanie
to informacja,
nie etykieta.**

**Niezbędnik dla nauczycielek
i nauczycieli dotyczący oceniania
zachowania uczniów w spektrum
autyzmu (ASD) oraz z ADHD**

O autorkach: Agata Dawidowska – Rzeczniczka Praw Uczniowskich w Poznaniu, radczyni prawna.

Sylwia Jaskulska – dr hab., pedagożka specjalna, Kierowniczką Zakładu Pedagogiki Szkolnej na Wydziale Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Autorka i współautorka kilku książek o szkole. Prowadzi firmę szkoleniową <https://www.spotkaniaedukacyjne.pl/>

Natalia Chodyła – psycholog w Poradni Psychologiczno-Pedagogicznej nr 5 w Poznaniu, nauczyciel akademicki na Uniwersytecie SWPS w Poznaniu

Ewa Siwecka – pedagożka w Poradni Psychologiczno-Pedagogicznej nr 4.

Autorki broszury posiadają bogate doświadczenie w pracy z dziećmi i młodzieżą ze spektrum autyzmu, oferując wsparcie zarówno w zakresie diagnozy, terapii, jak i doradztwa edukacyjnego.

Redakcja: Mateusz Wiliński – psycholog w Poradni Psychologiczno-Pedagogicznej nr 2 w Poznaniu.

Opracowanie graficzne i skład: Studio Kreatywne UMP

Skróty stosowane w tekście:

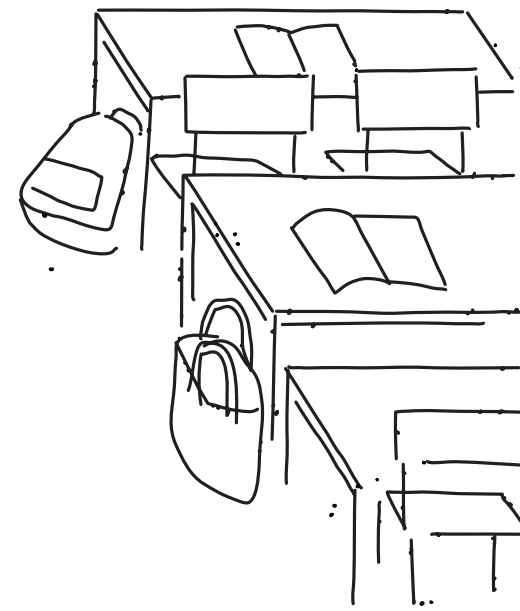
→ **ADHD** (zespół nadpobudliwości psychoruchowej z deficytami uwagi, w medycynie też hiperkinetyczne zaburzenia zachowania) – neurorozwojowa specyfika pracy mózgu, która utrudnia zarządzanie uwagą, emocjami i energią. Objawia się trudnościami z koncentracją, impulsywnością lub nadruchliwością, wynikającymi z innej gospodarki neuroprzebieżnikami.

→ **ASD** (spektrum autyzmu) – neurorozwojowa różnica w budowie/działaniu mózgu, która wpływa na to, jak osoba komunikuje się z innymi, buduje relacje i odbiera bodźce (np. światło czy dźwięk). Charakteryzuje się unikalnym stylem myślenia i często bardzo intensywnymi zainteresowaniami.

Oba te stany bywają postrzegane jako źródło trudności rozwojowych – szczególnie w obszarze edukacji, pracy zawodowej oraz relacji międzyludzkich – czyli tam, gdzie wobec człowieka stawiane są określone wymagania. Każdy z tych stanów ma również stopniowany poziom odczuwalności objawów (zarówno przez osobę, jak i jej otoczenie).

→ **PPP** – poradnie psychologiczno-pedagogiczne lub poradnia psychologiczno-pedagogiczna

→ **SPE** – specjalne potrzeby edukacyjne.

Podstawa prawna:

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 22 lutego 2019 r. w sprawie oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy w szkołach publicznych (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 2572, z późn. zm.).

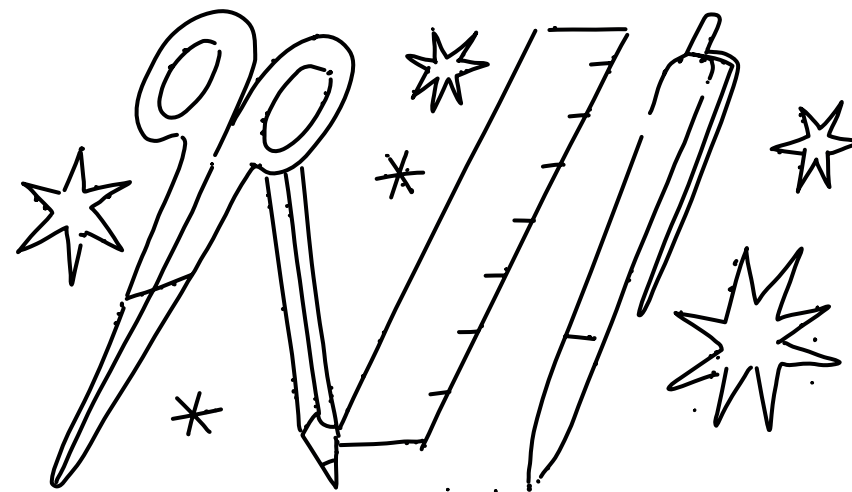
UOSO – Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (t.j. Dz.U. 2025 poz. 881).

1. Ocenianie jako wsparcie, a nie kara

Szkoła powinna być bezpieczną przestrzenią sprzyjającą rozwojowi każdego ucznia/uczennicy. Przestrzenią, w której dzieci i młodzież uczą się radzić sobie z wymaganiami otoczenia oraz regulować emocje. Gdzie młodzi ludzie poznają normy społeczne w atmosferze akceptacji i zrozumienia, a nie lęku przed karą.

Właściwie rozumiana ocena zachowania jest integralnym elementem procesu wychowawczego. Dostarcza uczniom/uczennicom motywacji oraz informacji zwrotnej o procesie jego rozwoju. Nie jest ona narzędziem karania (np. za błędy), ani dyscyplinującym i nie może być stosowana represyjnie lub jako kara prewencyjna. Trudność tak rozumianego oceniania rośnie, gdy pracujemy z uczniami/uczennicami ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi wynikającymi z ADHD lub z ASD, ponieważ ich reakcje są silnie uwarunkowane:

- *czynnikami neurorozwojowymi* (np. impulsywność),
- *specyficznym przetwarzaniem bodźców* (np. nadwrażliwość sensoryczna),
- *trudnościami w komunikacji społecznej*,
- *unikalnymi i nie zawsze typowymi wzorcami działania w różnych sytuacjach*.

Złota zasada w ocenianiu

Właściwa ocena uwzględnia indywidualne możliwości ucznia/uczennicy, dając mu rzetelną informację o poziomie jego osiągnięć i postępów. Dla młodej osoby ocena jest również sygnałem motywującym „do zmiany” oraz „poprawy”, wskazując konkretnie, jak wprowadzić te zmiany w życie.

Dla uczniów i uczennic ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (ADHD czy ASD), którzy potrzebują dostosowanych komunikatów w obu wspomnianych zakresach, jak i brania pod uwagę ich realnych możliwości, ocena staje się kluczową odpowiedzią na pytanie:

„Czy szkoła/otoczenie włącza mnie, widząc mój wysiłek, czy odrzuca z powodów moich trudności?”.

2. Prawo po stronie uczniów i nauczycieli

Ocenianie zachowania jest ściśle uregulowane prawnie. Zrozumienie przepisów chroni nauczyciela/ nauczycielkę przed zarzutem subiektywizmu i pozwala na rzetelne wsparcie wszystkich uczniów i uczennic, w tym tych ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.

Funkcje i cele oceny zachowania (UOSO)

Zgodnie z art. 44b UOSO ocenianie to nie system kar, lecz proces, który ma służyć:

- Informowaniu ucznia/uczennicy o jego zachowaniu, poziomie osiągnięć edukacyjnych oraz ich postępach w tym zakresie.
- Udzielaniu uczniowi/uczennicy pomocy w nauce poprzez przekazanie informacji o tym, co zrobił dobrze i jak powinien się dalej uczyć.
- Udzielaniu wskazówek w kwestii samodzielnego planowania własnego rozwoju.
- Motywowaniu ucznia/uczennicy do dalszych postępów w nauce i zachowaniu.
- Dostarczaniu rodzicom i nauczycielom informacji o postępach, trudnościach w nauce, zachowaniu oraz szczególnych uzdolnieniach ucznia.
- Umożliwieniu nauczycielom doskonalenia organizacji i metod pracy dydaktyczno-wychowawczej.

Obszary podlegające ocenie (§ 11 Rozporządzenie)

Niezależnie od statutu szkoły, każda ocena zachowania musi odnosić się do 7 obszarów:

1. wywiązywania się z obowiązków ucznia/uczennicy;
2. postępowania zgodnie z dobrem społeczności szkolnej;
3. dbałości o honor i tradycje szkoły;
4. dbałości o piękno mowy ojczystej;
5. dbałości o bezpieczeństwo i zdrowie (własne i innych);
6. godnego, kulturalnego zachowania;
7. okazywania szacunku innym osobom.

Co chcemy osiągnąć oceną?

Od nas i tylko od nas zależy, czy wykorzystamy ocenę jako narzędzie do budowania i wzmacniania kompetencji uczniów i uczennic:

- *zdolności samoregulacyjnych* – pomocy uczniowi/uczennicy w zrozumieniu własnych reakcji, emocji, zachowań oraz ich wpływu na otoczenie;
- *samokontroli* – nauki kontroli własnych impulsów;
- *sprawstwa* – budowania poczucia wpływu na osiągnięty efekt, rozumienia relacji między podjętym wysiłkiem a skutkiem.

Dzięki właściwej ocenie możemy też chronić naszych podopiecznych. Zabezpieczając uczniów i uczennice przed niesprawiedliwą oceną zmniejszamy ryzyko wtórnych kosztów psychicznych oraz problemów społecznych.

Kluczowe rekomendacje Kuratorium Oświaty

Współczesna interpretacja przepisów (którą dla przykładu znaleźć można analizując efekty prac Zespołu ds. Przyjaznej Edukacji przy Wielkopolskim Kuratorze Oświaty) jasno wskazuje, że:

- Ocena zachowania to nie formuła matematyczna – nie jest średnią ocen bieżących ani sumą punktów. **Ocena jest całościowa.**
- Głosy innych nauczycieli i uczniów są pomocnicze, ale **ostateczną ocenę zachowania ustala wychowawca**, znający pełny kontekst.
- Nie wolno tworzyć przepisów szkolnych, które blokują ocenę wzorową uczniom niebiorącym udziału w konkursach czy olimpiadach albo uczniom ze specjalnymi potrzebami. **W ocenianiu nie dyskryminuje się nikogo.**
- W przypadku ucznia/ uczennicy ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, posiadającego opinię lub orzeczenie PPP, przy ustalaniu oceny klasyfikacyjnej zachowania, należy uwzględnić okoliczności wynikające z jego/ jej potrzeb rozwojowych i edukacyjnych. **Ocena musi być adekwatna.**

Ocena a dostosowanie

Oceniając wiedzę z przedmiotów (np. matematyki), dostosowujemy wymagania edukacyjne. W przypadku zachowania kryteria oceny pozostają te same dla wszystkich uczniów, ale interpretacja zachowań musi uwzględniać wpływ tych zaburzeń lub dysfunkcji ucznia na jego zachowania (opisanych w orzeczeniu lub opinii).

Z perspektywy psychologicznej

Ocena ma wartość wychowawczą, kształtuje ucznia wtedy, gdy jest przewidywalna i osadzona w relacji zaufania.

Co buduje ocena wspierająca?	Czego doświadcza uczeń, gdy ocena jest używana jako kara?
<i>realistyczną samoocenę</i>	<i>etykietowania („niegrzeczny”, „leniwy”), kary za błąd („negatywna ocena”)</i>
<i>wewnętrzne standardy zachowania</i>	<i>kary, porażki, dyskomfort</i>
<i>kompetencje społeczne (empatia, współpraca)</i>	<i>nadmiernego poczucia winy, wstydu</i>
<i>poczucie bycia zrozumianym</i>	<i>wtórnych zaburzeń zachowania, kosztów psychicznych</i>
<i>zaufanie interpersonalne</i>	<i>eskalacji wrogości i konfliktu</i>

Rola Poradni Psychologiczno-Pedagogicznej (PPP)

Szkoła jest prawnie zobowiązana do respektowania dokumentów wydanych przez PPP.

- Opinia PPP określa potrzebę pomocy i formy udzielania pomocy. Ustalenia te są wiążące dla nauczyciela/nauczycielki. Wskazuje również pomoc bieżącą oraz optymalne formy dostosowania sposobów pracy i wymagań edukacyjnych do potrzeb i możliwości ucznia. Nauczyciel/nauczycielka może przyjąć inne dostosowania, ale powinien/ powinna uzasadnić powód zmian.
- Orzeczenie (szczególnie o potrzebie kształcenia specjalnego) to dokument o najwyższej wadze prawnej. Obliguje szkołę do realizacji konkretnych zaleceń terapeutycznych i wychowawczych.
- Pamiętajmy, że PPP opisuje funkcjonowanie ucznia, a diagnozę kliniczną (np. ADHD) stawia lekarz psychiatra. Szkoła bazuje na pedagogicznej interpretacji zarówno diagnozy klinicznej, jak i wyjaśnienia funkcjonowania ucznia.

Pamiętaj!

Prawidłowo prowadzone ocenianie koncentruje się na **zasobach i postępach** ucznia, a nie na jego deficytach czy trudnościach rozwojowych. To informacja zwrotna o jego **zachowaniu**, a nie o wartości dziecka jako osoby.

Statut Szkoły nie jest dokumentem nadrzędnym nad ustawą. Musi być z nią zgodny i umożliwiać indywidualne podejście do ucznia z ASD/ADHD. Jeśli zapisy statutu uniemożliwiają sprawiedliwą ocenę ucznia neuroróżnorodnego, wymagają one aktualizacji.

3. Zachowania wynikające z neuroatypowości – czym są?

Zrozumienie, że zachowanie jest komunikatem, pozwala zmienić perspektywę oceniania z moralnej na wspieranie rozwoju. Kiedy postrzegamy zachowanie jako komunikat, przestajemy pytać:

—— „*Dlaczego on jest niegrzeczny?*”,

a zaczynamy dociekać:

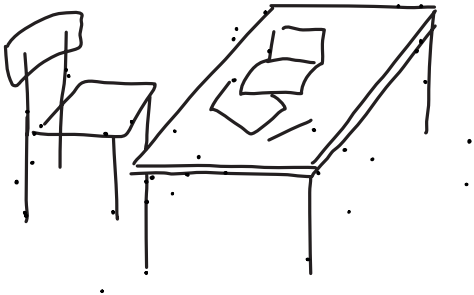
—— „*Czego brakuje temu uczniowi, by mógł zachować się inaczej?*”.

Zachowania wynikające ze specjalnych potrzeb edukacyjnych to takie, które:

- są bezpośrednio związane z biologią mózgu (ASD lub ADHD) lub inną ale wyraźnie określonym sposobem powstawania (np. uczniowie z FASD, traumami złożonymi, zaburzeniami więzi po porzuceniu, rzadkimi chorobami, z rodzin o trudnym statusie socjoekonomicznym, itd.)
- mają charakter powtarzalny i często niezależny od woli ucznia,
- nasilają się pod wpływem niektórych okoliczności, np. w stresie, hałasie lub przy braku jasnej struktury dnia,
- nie są intencjonalnym działaniem skierowanym przeciwko nauczycielom, innym uczniom czy normom.

Podsumowanie kluczowych i najczęściej spotykanych cech funkcjonowania uczniów neuroróżnorodnych:

Uczeń w spektrum autyzmu	Uczeń z ADHD
* <i>nie reaguje na polecenia metaforyczne</i>	* <i>przerywa wypowiedzi innych osób</i>
* <i>reaguje gwałtownie na zmianę planu</i>	* <i>wstaje z miejsca, porusza się po klasie</i>
* <i>komunikuje się w sposób skrajnie bezpośredni</i>	* <i>reaguje impulsywnie, emocjonalnie</i>

Pamiętaj!

Takie zachowania to objawy trudności w radzeniu sobie, samoregulacji, a nie przejaw złej woli czy braku kultury.

Uczeń w spektrum autyzmu (ASD)

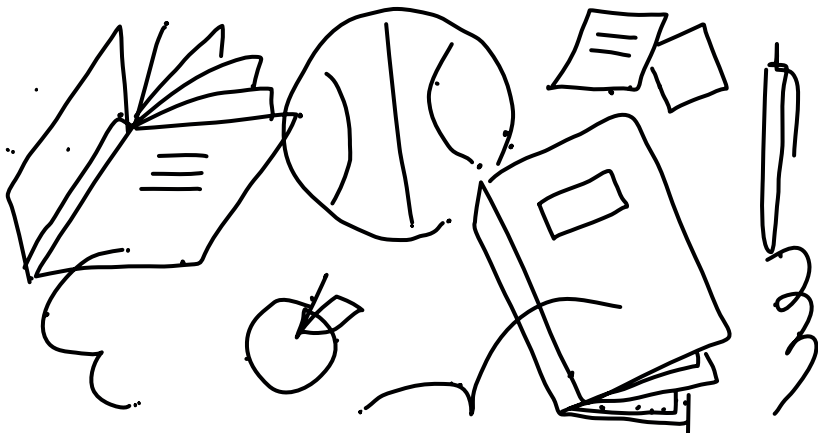
Dla ucznia w spektrum autyzmu świat bywa nieprzewidywalny i przytłaczający. Jego zachowanie wynika ze specyficznego sposobu przetwarzania bodźców i informacji społecznych.

Czego NIE należy oceniać jako „złe zachowanie” u ucznia z ASD?

- Reakcji sensorycznych, np. zatykanie uszu, mrużenie oczu, specyficzne ruchy ciała.
- Potrzeby wycofania, gdy uczeń potrzebuje „odciąć się” od nadmiaru bodźców.
- Dosłowności wypowiedzi – „szczeroci”, która może brzmieć jak brak uprzejmości.
- Trudności w pracy zespołowej wynikających z barier komunikacyjnych.
- Kryzysów (meltdown/shutdown) wynikających z przeciążenia układu nerwowego, nawet jeżeli będą one przyjmowały postać trudną dla otoczenia (wybuchów, reakcji skrajnych i niespodziewanych etc.)

Uczeń z ADHD a zachowanie

Osoba z ADHD to nie „niegrzeczne dziecko”, ale uczeń/uczennica z deficytem funkcji wykonawczych. ADHD wpływa na zdolność hamowania impulsów i zarządzania własnym procesem uwagi, potrzebą ruchu oraz regulacji emocji.

Czego NIE należy oceniać negatywnie u młodej osoby z ADHD?

- nadmiernej ruchliwości, takiej jak: wiercenie się, wstawanie, manipulowanie przedmiotami (to często sposób na utrzymanie skupienia);
- impulsywności, np. wtrącania się w słowo, szybkich (często emocjonalnych i nieprzemyślanych) reakcji, nadmiernej gadatliwości;
- trudności w czekaniu, np. na swoją kolej podczas wypowiedzi, ale też problemy z pracą pod presją oraz przyjmowaniem porażek;
- „luki” między wiedzą a działaniem, np. zapominania zasad w „gorącym” momencie. Uczeń z ADHD może znać regułę, ale nie mieć do niej dostępu, gdy emocje biorą górę.

Ważne!

Zaburzenia rozwojowe takie jak ADHD lub ASD opisują wspólne kryteria diagnostyczne, ale funkcjonowanie konkretnych uczniów może się od siebie znacząco różnić. Nie każdy uczeń doświadcza tych samych trudności. Poszczególne osoby reagują w zróżnicowany sposób.

Najważniejszym źródłem wiedzy o możliwych zachowaniach ucznia/uczennicy, ich przyczynach, zakresie samokontroli i regulacji, są zawsze bezpośrednie relacje ucznia i jego bliskich, kadry pracującej z uczniem oraz zapisy dokumentów wydawanych przez poradnie psychologiczno-pedagogiczne (zarówno orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego, jak i opinie, które zawsze wydawane są uczniom na podstawie diagnozy indywidualnej).

4. Jak stosować dostosowania w praktyce?

Dostosowania w ocenianiu zachowania nie oznaczają obniżenia wymagań ani dawania uczniowi „taryfy ulgowej”. To adekwatna modyfikacja sposobu, w jaki oceniamy postępy ucznia, uwzględniając jego indywidualne, biologiczne i rozwojowe możliwości.

Najczęstsze zalecenia z opinii i orzeczeń:

Poniższe punkty to standardowe wskazania poradni. Ich realizacja przez nauczyciela nie może wpływać na wysokość oceny zachowania:

- **Akceptacja niepokoju ruchowego**, np. pozwolenie na manipulowanie drobnym przedmiotem (tzw. fidget toy) lub rysowanie.
Dlaczego? Dla ucznia (szczególnie z ADHD) to nie przejaw lekceważenia, a sposób na „dopompowanie” koncentracji, niezbędny dla utrzymania uwagi.
- **Ruch kontrolowany**, np. umożliwienie uczniowi zmiany pozycji lub wykonania zadania wymagającego wstania (np. starcie tablicy).
Dlaczego? Zapobiega to fizjologicznemu przeciążeniu, które u uczniów neuroatypowych kończy się wybuchem (meltdown lub inna eksplozywna reakcja).
- **Spójność i jasne zasady**, tj. stosowanie tych samych norm przez nauczycieli.
Dlaczego? Uczeń (szczególnie z ASD) potrzebuje wiedzieć, czego się spodziewać w danej sytuacji. Przewidywalność to fundament bezpieczeństwa i sposób na redukcję lęku lub niepokoju ucznia.

- **Wzmacnianie pozytywne**, czyli docenianie wysiłku i prób kontroli impulsów.
Dlaczego? To buduje motywację wewnętrzną i sprawczość. Uczeń widzi, że jego trud ma sens.
- **Informacja zwrotna zamiast oceny moralnej**, konstruktywna zamiast negatywnej.
Dlaczego? Uczeń, który słyszy „źle się zachowujesz” będzie mniej skłonny do współpracy niż uczeń słyszący: „widzę, że trudno ci usiedzieć, wykonaj to jedno zadanie, a potem zrobimy przerwę na ruch”.

Jak ustalić adekwatną ocenę (śródroczną i roczną) dla ucznia ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi?

Zmień środek ciężkości oceny: z „oczekiwanego efektu” na „postępy w procesie samoregulacji”, np.:

- **Doceniaj proces i wysiłek** – jeśli uczeń z ADHD, który zazwyczaj przerywa 10 razy na lekcji, tym razem przerwał tylko 3 razy, jest to ogromny sukces w samoregulacji, który zasługuje na dostrzeżenie.
- **Oddziel objawy od intencji** – impulsywne odezwanie się bez pytania (objaw) to, co innego niż celowe przeszkadzanie w celu zdeorganizowania lekcji (intencja).
- **Oceniaj w kontekście dostosowań** – jeśli uczeń korzystał z prawa do ruchu (zgodnie z opinią), nie możemy mu wpisać uwagi za „chodzenie po klasie”.

5. Ocenianie zachowania uczniów ze specjalnymi potrzebami – najczęstsze pułapki

W pracy z uczniem/uczennicą ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi łatwo wpaść w schematy, które krzywdzą dziecko i są wychowawczo nieskuteczne. Oto błędy, których należy unikać:

- **Błąd metodologiczny.** Ocenianie przez pryzmat „większości” (klasy, rówieśników, etc.).

Porównywanie ucznia z SPE do średniej klasy jest błędem. Ocena musi uwzględniać realny profil ucznia (np. jego specyficzne potrzeby i możliwości sensoryczne, wykonawcze) oraz środowiskowe bariery, z którymi się mierzy.

- **Błąd prawny.** Pomijanie zapisów dokumentów wewnątrzszkolnych (IPET) lub dokumentów od specjalistów (opinii i orzeczeń z poradni; zaświadczeń lekarskich).

Pomijanie tych dokumentów to nie tylko błąd pedagogiczny, ale i naruszenie prawa. Dokumentacja ta definiuje granice odpowiedzialności i możliwości ucznia, których nauczyciel nie może przekraczać przy ustalaniu oceny.

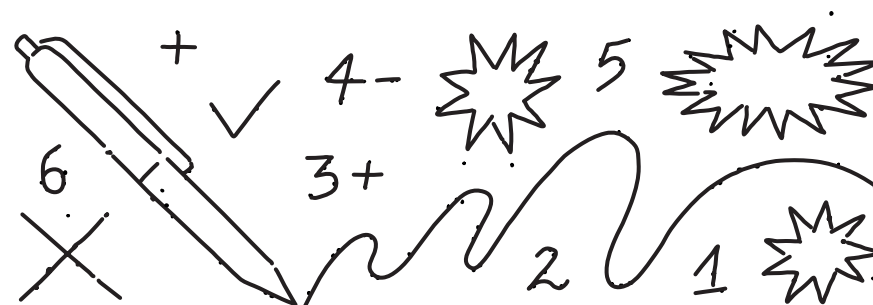
- **Błąd etykietowania.** Traktowanie zachowania jako kwestii „chęci”, a nie możliwości.

Błędem jest interpretowanie trudnych zachowań jako złej woli. Często wynikają one z ograniczonej samokontroli, deficytów funkcji wykonawczych, przeciążenia lub innych problemów.

- **Błąd niezrozumienia specjalnych potrzeb.** Obniżanie oceny za objawy (impulsywność, meltdowny, wycofanie) albo za uczucia (bycie smutnym) odbierane są przez uczniów jako karanie ich za to, jacy są.

Uczniowie często nie mają kontroli nad funkcjonowaniem swojego układu nerwowego ani nad niektórymi wydarzeniami w swoim życiu. Ocena tych wątków ich funkcjonowania jest odbierana jako kara. Nie uczy nowych kompetencji, a jedynie obniża samoocenę i zaostrza pierwotne trudności.

- **Błąd braku spójności.** Brak spójnych zasad oceniania wśród nauczycieli oraz rozbieżność reakcji dorosłych buduje w uczniach lęk i chaos. Spójność zespołu pozwala oddzielić objawy od zachowań intencjonalnych.

Pułapki interpretacyjne – mechanizmy rozbieżności między nauczycielem a uczniem.

To, co nauczyciel widzi jako „trudne zachowanie”, jest dla ucznia „trudnym doświadczeniem”. Skuteczne ocenianie zaczyna się od zrozumienia tej rozbieżności. Jeśli uczeń czuje, że jego wysiłek (mimo braku efektu) jest unieważniany przez błędną interpretację dorosłego, przestaje z nim współpracować.

Złota zasada w ocenianiu

Dziecko, które mimo wysiłku nie ma poczucia wpływu na ocenę swojego zachowania, przestaje współpracować. Skuteczne wsparcie to przejście od reagowania na błędy do doceniania postępów (nawet tych najmniejszych).

Ocena indywidualnego postępu to jedyna droga, by zapobiec wtórnym zaburzeniom emocjonalnym. Najbardziej właściwym punktem odniesienia dla oceny zachowania, szczególnie wobec ucznia/uczennicy ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, jest on/ona sam/a z przeszłości, a nie jego rówieśnik z ławki obok.

Typowe pułapki:

— *Impulsywność*

(Branie „nie potrafię zapanować nad impulsem” za „nie chcę”).

a. Dorosły – błąd etykietowania:

„Jest bezczelny, wchodzi w słowo, nie ma kultury”.

b. Dziecko – informacja z układu nerwowego:

„Chciałem dobrze, ale mój mózg zareagował szybciej niż zdążyłem pomyśleć”.

— *Deficyty funkcji wykonawczych*

(Mylne odbieranie zachowania jako lekceważenia obowiązków).

a. Dorosły – błąd etykietowania:

„Lekceważy obowiązki, znowu zapomniał zeszytu, jest leniwy”.

b. Dziecko – informacja z układu nerwowego:

„Czuję bezradność. Bardzo się starałem, ale moja pamięć / uwaga zawiodła”.

— *Mechanizm obronny (bunt)*

(Ocena reakcji na stałą krytykę jako bunt).

a. Dorosły – błąd etykietowania:

„Jest bezczelny, celowo psuje lekcję, podważa autorytet”.

b. Dziecko – informacja z układu nerwowego:

„Skoro i tak zawsze jestem najgorszy, to przestaję się starać, żeby mniej bolało”.

6. Kiedy mówimy o łamaniu zasad?

Najpoważniejszym błędem w ocenianiu uczniów ze specjalnymi potrzebami jest utożsamianie objawów z *intencjonalnym łamaniem zasad*.

W przypadku neuroróżnorodnych uczniów i uczennic wiele reakcji:

- pojawia się automatycznie (poza kontrolą woli),
- służy regulacji emocji, uwagi lub przebodźcowania,
- przekracza aktualne, biologiczne możliwości samokontroli dziecka.

Pamiętaj! Zachowanie ucznia/uczennicy nie zawsze jest wynikiem świadomego wyboru.

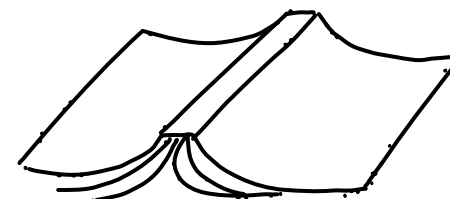
Ważne! Rozporządzenie wyraźnie określa, że przy ustalaniu oceny (śródrocznej lub rocznej) zachowania ucznia/uczennicy, u którego stwierdzono zaburzenia lub inne dysfunkcje rozwojowe, należy uwzględnić wpływ tych zaburzeń lub dysfunkcji na jego zachowanie, na podstawie orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego, orzeczenia o potrzebie indywidualnego nauczania lub opinii poradni psychologiczno-pedagogicznej.

Intencjonalne naruszenie norm – czym się charakteryzuje?

Uczniowie/uczennice ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi również ponoszą odpowiedzialność za swoje czyny, jednak kluczowe jest rozróżnienie ich intencji. Naruszenie normy jest intencjonalne, gdy:

- Jest świadomym wyborem ucznia.
- Pojawia się mimo posiadanych przez niego kompetencji i realnych możliwości.
- Nie wynika bezpośrednio z objawów (np. ASD lub ADHD).
- Powtarza się (nie słabnie, ma podobną częstotliwość), mimo że szkoła zapewniła adekwatne wsparcie i dostosowania.

Zadaniem nauczyciela jest zapewnienie jasnych reguł oraz odróżnienie sytuacji, w których uczeń „*nie chce*”, od tych, w których „*nie może*”.

Arkusz pomocniczy: Czy to objaw, czy wybór?

Zanim ocenisz zachowanie negatywnie, zadaj sobie poniższe pytania:

1. *Kontekst diagnozy*

Czy to zachowanie wpisuje się w trudności opisane w orzeczeniu lub opinii ucznia?

2. *Rozumienie zasad*

Czy uczeń na pewno rozumie obowiązującą zasadę i potrafi ją powtórzyć własnymi słowami (nie tylko przytaknąć)?

3. *Stan układu nerwowego*

Czy zachowanie nie jest reakcją na przeciążenie sensoryczne lub kryzys emocjonalny?

4. *Warunki otoczenia*

Czy zachowanie pojawia się w określonych sytuacjach, na które uczeń nie ma wpływu (hałas, presja czasu, chaos, nagła zmiana)?

5. *Efektywność wsparcia*

Czy zachowanie utrzymuje się mimo zastosowania zaleconych dostosowań i jasnych komunikatów?

6. *Realna kontrola*

Czy w tej konkretnej sytuacji uczeń miał obiektywną, fizjologiczną możliwość, by zachować się inaczej?

7. *Test pięciu sekund.*

Jeśli zachowanie ucznia trwało krócej niż czas potrzebny na refleksję (impuls), niemal na pewno mamy do czynienia z objawem, a nie intencjonalnym łamaniem zasad.

7. Te same kryteria – różnicowana ocena

W polskim systemie oświaty kryteria oceniania zachowania są wspólne dla wszystkich uczniów. Muszą być one jawne i zawarte w statucie szkoły.

Prawo nakłada na nas, nauczycieli, precyzyjnie wyrażony obowiązek: różnicowania interpretacji zachowań uczniów. Dla jego realizacji niezbędne jest dokonywanie oceny w sposób indywidualny oraz gotowość nauczyciela do stosowania szerokiej argumentacji przy uzasadnianiu oceny.

Co NIE podlega dostosowaniu?

Co PODLEGA dostosowaniu?

* *kryteria oceniania w statucie*

* *interpretacja zachowań w ich kontekście*

* *skala ocen (np. od nagannej do wzorowej)*

* *wysokość ustalonej oceny końcowej*

* *forma oceny (np. stopień lub opis)*

* *sposób reagowania na trudne sytuacje*

Na czym polega dostosowanie w praktyce?

To zmiana pytania kontrolnego. Zamiast pytać:

—— „*Czy uczeń złamał zasadę?*”,

pytamy:

—— „*Na ile uczeń był w stanie spełnić dane kryterium, biorąc pod uwagę jego diagnozę i możliwości?*”.

Przykład praktyczny

Kryterium: „Uczeń przestrzega zasad kultury i nie przeszkadza w prowadzeniu zajęć”.

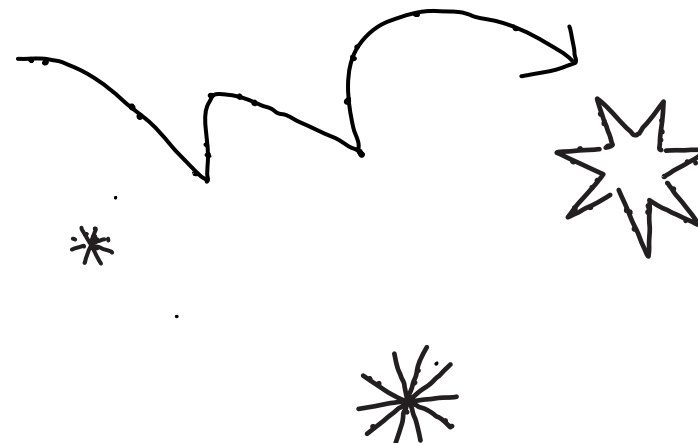
Uczeń A: Przeszkadza w prowadzeniu zajęć. Zachowanie jest świadomym wyborem, zaplanowanym w celu uzyskania konkretnej korzyści (np. poklasku grupy). Uczeń posiada zasoby, by zachować się inaczej, ale z nich rezygnuje.

Werdykt: Naruszenie kryterium.

Uczeń B: Przeszkadza w prowadzeniu zajęć. Zachowanie ma charakter impulsywny lub wynika z przeciążenia (np. ósma lekcja tego dnia). Mimo widocznej próby samoregulacji (np. uczeń stara się zostać w ławce, ale jego ciało reaguje automatycznie), kryterium zostaje formalnie naruszone, ale podmiotowo uczeń realizuje je na miarę swoich możliwości.

Werdykt: Realizacja kryterium na miarę indywidualnych możliwości.

Wniosek: Kryterium pozostaje to samo, ale ocena zachowania jest inna, ponieważ inny jest kontekst wewnętrzny (zdolność uczniów do samoregulacji) oraz zewnętrzny ich zachowań (8 lekcja dzisiaj).

Złota zasada w ocenianiu

Wychowawco, zanim zatwierdzisz i uzasadnisz ocenę ucznia z orzeczeniem lub opinią, wykonaj szybki test KDW:

- 1. Kontrola** – czy oceniany aspekt zachowania mieści się w realnym zakresie kontroli tego ucznia?
- 2. Dokumentacja** – czy ta konkretna trudność została wskazana w opinii lub orzeczeniu?
- 3. Wysiłek** – czy uczeń realizował kryterium na miarę swoich aktualnych możliwości rozwojowych?

8. Między prawem a rozsądkiem pedagogicznym

Prawo oświatowe nakłada na szkołę obowiązek zindywidualizowanego oceniania uczniów z orzeczeniami i opiniami. To bezdyskusyjne.

Co jednak z uczniami i uczennicami, którzy dla przykładu:

- nie posiadają formalnej dokumentacji?
- przechodzą przez kryzysy życiowe?
- doświadczają problemów zdrowotnych?
- doświadczają barier adaptacyjnych (np. obcokrajowcy albo Polacy powracający z zagranicy)?

Przestrzeń dla wychowawcy

Choć prawo nie wymusza formalnego dostosowania oceny u ucznia bez opinii, nie zabrania nauczycielowi kierowania się wiedzą pedagogiczną. Wychowawca ma prawo i możliwość uwzględnić kontekst osobowy, życiowy oraz sytuacyjny wpływający na zachowanie dziecka.

Zgodnie z Ustawą o Systemie Oświaty (UOSO):

Art. 44c

Nauczyciel ma obowiązek zindywidualizować pracę z każdym uczniem i uczennicą. Ten obowiązek nie kończy się na dydaktyce – obejmuje cały proces wychowawczy.

Art. 44b

Nakłada obowiązek udzielania uczniowi pomocy i motywowania go do postępów.

Ważne! Statut szkoły nie może naruszać praw ucznia, ani prowadzić do dyskryminacji. Musi być stosowany w sposób przemyślany, a nie automatyczny – szczególnie wobec uczniów i uczennic i ze specjalnymi potrzebami.

Kto decyduje o ocenie?

Zgodnie z Ustawą o systemie oświaty wychowawca klasy jest jedyną osobą umocowaną prawnie do ustalenia oceny zachowania ucznia/uczennicy.

- Opinie innych nauczycieli i uczniów są cenną wskazówką, ale nie są wiążące.
- Ocena nie może być „średnią” z opinii różnych osób.
- Wychowawca dokonuje syntezy informacji, bierze pod uwagę dokumentację (IPET, opinię) i podejmuje ostateczną, autonomiczną decyzję.

Podstawa prawna:

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 22 lutego 2019 r. w sprawie oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy w szkołach publicznych (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 2572, z późn. zm.).

UOSO – Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. z 2024 r. poz. 750).

9. Inne niż kary narzędzia wychowawcze – podstawowe reakcje

Ustaliliśmy dotychczas, że jeśli zachowanie nie jest systematyczne albo wynika z rozpoznanych trudności rozwojowych, nie musi wpływać negatywnie na wysokość oceny.

Nie oznacza to jednak pobłażliwości względem zachowań niepożądanych ani braku reakcji. Zamiast tego rekomendujemy:

1. *Dostrzeżenie zachowania.*

Możemy powiedzieć uczniowi, że widzimy, co robi – np. nader często przerywa. To zachowanie trudne. Możemy wyrazić w ten sposób naszą dezaprobatę bez dalszych działań, np. „widzę, że się zdenerwowałeś/ aś i podnosisz głos na kolegę”; w podobny sposób działa zatrzymanie (użycie komunikatu „stop”).

2. *Konsekwencje naturalne i logiczne*

Stosowanie konsekwencji naturalnych (bawiąc się ogniem można się oparzyć) i zapowiedzianych (np. wszyscy dokończą przerwane zadanie w domu). To uczy odpowiedzialności, a nie lęku.

3. *Rozmowę wspierającą (refleksyjną, motywującą)*

Koncentrujemy się na tym, co się stało i co następnym razem można zrobić inaczej, unikając wzbudzania poczucia winy.

4. *Indywidualne cele zachowania*

Umawiamy się z uczniem/ uczennicą na jeden konkretny obszar pracy (np. „od teraz zgłaszam się przed wypowiedzią”) i wzmacniamy postępy.

5. *System wzmacniania pozytywnego*

Zauważamy i nazywamy wysiłek oraz właściwe reakcje, zamiast wyłapywać wyłącznie błędy.

6. *Działania wspierające*

Konsultacje z psychologiem, trening umiejętności społecznych (TUS) czy trening samoregulacji.

10. Reakcja a ocena – dwa różne porządki

To, że zachowanie ucznia/uczennicy wynika z jego specjalnych potrzeb nie tylko może „obniżyć” jego/jej oceny, ale też nie powinno usypiać czujności szkoły. Wręcz przeciwnie – uczeń potrzebuje Twojej reakcji, aby poczuć się bezpiecznie i nauczyć się nowych strategii.

Ocena zachowania

Reakcja nauczyciela

Ma charakter informacyjny, klasyfikacyjny i motywacyjny. → *Ma charakter ochronny i regulacyjny.*

Podsumowuje proces (śródroczne/rok). → *Jest odpowiedzią na sytuację „tu i teraz”.*

Odnosi się do możliwości ucznia → *Zapewnia bezpieczeństwo klasie i uczniowi.*

Przykładowa procedura reagowania krok po kroku

Etap I: Przed (Profilaktyka)

- Krok 0** Fundamenty: Wprowadź jasne reguły (3-5 zasad), sygnalizuj zmiany planu z wyprzedzeniem i ustal „plan przerwy regulacyjnej” (gdzie uczeń może wyjść, by ochłoniąć).

Etap II: W trakcie (Interwencja)

- Krok 1** Wczesne sygnały: Zauważ wiercenie się (ADHD) lub zatykanie uszu i spięcie (ASD). Podejdź bliżej, zmniejsz obciążenie zadaniem, daj wybór: „Robimy przerwę, czy skończymy zadanie razem?”.
- Krok 2** Zatrzymanie: Jeśli zachowanie zakłóca lekcję, użyj krótkiego polecenia: „Stop. Odkładamy”. Użyj komunikatu „Ja”: „Nie mogę prowadzić lekcji, kiedy jest tak głośno”. Bez zbędnych dyskusji.
- Krok 3** Bezpieczeństwo: Gdy sytuacja staje się trudna, zabezpiecz klasę. Poproś grupę o spokój, odizoluj bodźce (nie ucznia), wezwij wsparcie zgodnie z procedurą szkoły. Nie stosuj dotyku, gdy widzisz napięcie ucznia, chyba że jesteś pewny/a, że to go uspokoi.
- Krok 4** Regulacja: To czas na obniżenie emocji, nie na wyjaśnienia. Zaproponuj wodę, oddychanie, słuchawki. Nie wymagaj przeprosin „tu i teraz”. Daj czas na powrót do równowagi.

Etap III: Po (Wnioski i rozwój)

- Krok 5** Rozmowa naprawcza: Gdy emocje opadną, zapytaj: „Co się stało? Co Cię przeciążyło? Co mogłoby Ci pomóc następnym razem?”. Ustalcie 1-2 konkretne kroki na przyszłość.
- Krok 6** Konsekwencje wychowawcze: Skup się na naprawie szkód i nauce umiejętności, a nie na karze. Może to być uporządkowanie sali lub przeciwiczenie strategii: „Co zrobię, gdy poczuję złość?”.
- Krok 7** Aktualizacja wsparcia: Jeśli zdarzenia się powtarzają, wykonaj analizę ABC (Co poprzedza zachowanie? Jak wygląda? Co dzieje się po?). W razie potrzeby zmodyfikuj IPET lub miejsce ucznia w klasie.

Analiza ABC – Twój detektywistyczny niezbędnik:

A (Antecedent) – Co wydarzyło się tuż przed?

(np. głośny dzwonek, trudne zadanie).

B (Behavior) – Jak zachował się uczeń?

(opis faktów, nie ocen).

C (Consequence) – Co stało się potem?

(jak zareagował nauczyciel i klasa).

Analiza ABC pozwala odkryć funkcję zachowania i zmienić strategię wsparcia.

Ważne!

Dlaczego reakcja jest tak konieczna?

Brak reakcji nauczyciela to nie „akceptacja trudności”, lecz zaniechanie, które naraża innych, pogłębia zagubienie ucznia i obniża autorytet pedagoga. Nauczyciel powinien stawiać granice, które jednak nie mogą być barierami niemożliwymi do przejścia dla ucznia.

11. „Dlaczego on/ ona ma inne zasady?” – rozmowy o sprawiedliwości

W klasie szkolnej spotykają się osoby o różnych potrzebach i możliwościach. Jako dorośli dbasz o to, by różnorodność nie stawała się powodem wykluczenia, lecz była lekcją dojrzałości społecznej. Będąc wychowawcą/wychowawczynią jesteś liderem/liderką, który/a uczy swoją grupę, że różnorodność to zasób, a nie powód do konfliktów. Twoja reakcja i to, co mówisz uczniom buduje standard.

Równość to nie to samo, co sprawiedliwość

Uczniowie często interpretują dostosowania jako „ulgowe traktowanie”. Twoim zadaniem jest zmiana tej narracji:

- Równość oznacza, że każdy dostaje to samo (np. każdy dostaje takie same buty, niezależnie od rozmiaru stopy).
- Sprawiedliwość oznacza, że każdy dostaje to, czego potrzebuje, aby móc ruszyć z miejsca (każdy dostaje buty w swoim rozmiarze)

Twoim głównym narzędziem w pracy z grupą są reguły klasowe. Ustanowienie ich w sposób konkretny, w odniesieniu do zachowań tej konkretnej klasy, w tym uczniów, których trzeba objąć szczególną pomocą i uwagą, to dobre rozwiązanie. Pamiętaj, że reguły, podobnie jak ocena zachowania, powinny być wspierające i prowadzić do oczekiwanych i konstruktywnych zmian. Najlepiej będzie, jeżeli uwspólniasz te reguły z innymi nauczycielami i nauczycielkami tak, aby Wam wszystkim – kadrze oraz uczniom – pracowało się lepiej.

Warto powiedzieć klasie:

„W naszej klasie wszyscy jesteście oceniani adekwatnie, tzn. sprawiedliwie, ale nie identycznie. Niektórzy z nas mają trudności, na które nie mają wpływu, np. takie jak wada wzroku, czy słuchu. Naszym zadaniem jest oceniać wysiłek i to, jak każdy z Was radzi sobie ze swoimi wyzwaniem, a nie karać za coś, czego nie możecie kontrolować”. To samo dotyczy ocen szkolnych, jak i oceny zachowania.

Gotowe odpowiedzi na trudne pytania

Pytanie ucznia	Propozycja odpowiedzi nauczyciela
„Dlaczego jemu wolno wstawać, a mi nie?”	→ „Mamy te same reguły, ale nie każdy ma taką samą łatwość w ich realizowaniu. Moim zadaniem jako nauczyciela jest brać to pod uwagę, żeby każdy mógł się uczyć”.
„Dlaczego on nie dostał uwagi za to, że krzyknął?”	→ „Reaguję w taki sposób, który w danej chwili najlepiej pomaga temu uczniowi i całej klasie wrócić do pracy. Metody wsparcia dobieram indywidualnie”.
„To niesprawiedliwe, on ma lżej!”	→ „Sprawiedliwość to nie kopiowanie zachowań, ale dawanie każdemu takich narzędzi, jakich potrzebuje. On wkłada w siedzenie w ławce tyle samo wysiłku, co Ty w rozwiązanie trudnego zadania”.

Ważne! Rola wychowawcy w procesie zmian.

1. Wspólniaj te reguły z innymi nauczycielami. Jednolite zasady dla oddziału klasowego to fundament bezpieczeństwa dla uczniów SPE i jasny komunikat dla reszty klasy.
2. Reaguj na etykietowanie – nie pozwalaj na komentarze typu „on jest świętą krową”.
3. Chronь prywatność. Nie musisz podawać nazwy zaburzenia, mów o tym, co jest widoczne (objawach), np. „specyficznych potrzebach” lub „trudnościach w koncentracji”.
4. Doceniaj różnorodność. Podkreślaj, że każdy potrzebuje w czymś wsparcia, ale także, że każdy ma swoje unikalne mocne strony.

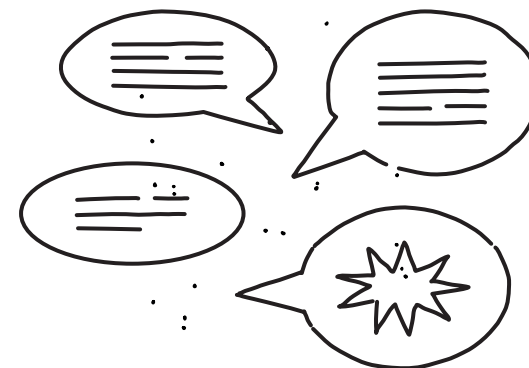
12. Słowa mają znaczenie: Jak pisać i mówić o zachowaniu?

Język, którego używamy w sali lekcyjnej, pokoju nauczycielskim, w dzienniku elektronicznym czy w rozmowach z rodzicami, kreuje rzeczywistość. Sposób opisu zachowania wpływa na decyzje całego zespołu, samoocenę ucznia/uczennicy oraz ostateczną ocenę śródroczną i roczną.

Język zachowania – od uogólnień do opisu faktów

Zgodnie z ustawą (art. 44b UOSO), szkoła ma obowiązek dostarczania rodzicom i kadrze rzetelnej informacji o postępach i trudnościach dziecka. Kluczem do realizacji tego zadania jest zmiana języka stosowanego przez każdego nauczyciela: *z ogólnego i moralnego na precyzyjny i opisowy.*

- *Uwagi i pochwały to narzędzia komunikacji, nie kary*
Zamiast traktować wpis do dziennika jako „nagrodę” lub „karę”, traktuj go jako zapis faktów, który ma pomóc w zrozumieniu mechanizmów zachowania dziecka.
- *Efektywna komunikacji z rodzicami służy sojuszowi wychowawczemu*
Rodzice, ale też część kadry nauczycielskiej, źle przyjmują przypisywanie złych intencji oraz stosowania uogólnień w rozmowie na temat swoich podopiecznych. Szczególnie rodzice taką komunikację mogą odebrać jako „atak na dziecko”.
- *Precyzyjny opis i wyjaśnienie budują precyzyjne interwencje*
Opisywanie faktów i mechanizmów w sposób precyzyjny, z zastosowaniem języka zachowania, jest efektywne dlatego, że umożliwia również precyzyjne interwencje skierowane na zmianę (wiadomo, co należy zmienić, w jakich sytuacjach, w którym momencie).

Zamiast uogólniających etykiet (mniej przymiotników)

Stosuj opisy oparte na faktach korzystając z języka zachowania (więcej czasowników):

„Uczennica jest niezdyscyplinowana”.

→ *„Uczennica na dzisiejszych lekcjach miała trudności z regulacją impulsów w sytuacjach grupowych: odpowiadała niepytana, wstawiała z miejsca, przerywała nauczycielowi, łamała ustalenia korzystając z telefonu, włączała głośną muzykę, śmiała się głośno. Sytuację te miały miejsce na każdej lekcji w ciągu dnia”.*

„Celowo przeszkadza w lekcji”.

→ *„Uczeń kolejny raz reaguje gwałtownie podczas lekcji – przerywa jej prowadzenie, krzyczy”.*

„Nie respektuje zasad kultury”.

→ *„Uczennica w trakcie dyskusji na języku polskim zwróciła uwagę swoim koleżankom, że mówią bezsensowne głupoty, co doprowadziło między nimi do konfliktu. Konflikt załagodzone. Pomimo wyjaśnień uczennica miała trudności ze zrozumieniem, że jej wypowiedź była nadmiernie dosłowna”.*

„Lekceważy polecenia”.

→ *„Uczeń wymaga dodatkowego czasu na przetworzenie komunikatu”.*

Literatura:

„Rekomendacje do statutów szkół i placówek oświatowych opracowane przez Zespół Przyjaznej Edukacji” Materiał dostępny na stronie: ko.poznan.pl

Słopeń A., Wolańczyk T., Jerzak M., Wydra M., Olszewska B., Rosa A., Kowalska S., „Uczniowie z ADHD w klasie Poradnik dla nauczycieli” Materiał dostępny na stronie: ibe.edu.pl

Jaskulska S., Dopierała A., Mruczyk M., Racinowska R., Staszczuk A., „Ocenianie zachowania. Jak robić to lepiej? Trzy modele oceniania zachowania z komentarzem”, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2023.

Jaskulska S., „Dobry z zachowania, Przegląd Pedagogiczny”, nr 2, 2020, s. 351-357, DOI:10.34767/PP.2020.02.23.

„ADHD w szkole. Jak pracować z dzieckiem z zespołem nadpobudliwości psychoruchowej”, Marta Jerzak, Artur Kołakowski

Zasoby online: „ADHD i szkoła”, Artur Kołakowski